UNA APROXIMACIÓ DIDÀCTICA A L'ARQUEOLOGIA DE LA GUERRA CIVIL: EL CAP DE PONT DE BALAGUER

AN EDUCATIONAL APPROACH TO THE ARCHAEOLOGY OF SPANISH CIVIL WAR: THE BRIDGEHEAD OF BALAGUER

Antoni Bardavio* Cristina Gatell Arimont,**
Paloma González Marcén*, Rosa Solsona Fontova***
*** Camp d'Aprenentatge de la Noguera. cda-noguera@xtec.cat**
**** CEPAP-UAB, Paloma.Gonzalez@uab.cat**
***** IES La Romànica, Barberà del Vallès. cgatell@xtec.cat**

Rebut: 3/10/2011
Acceptat: 31/11/2011

Resum

Des de l'any 2008 el Camp d'Aprenentatge de la Noguera, un Servei Educatiu de la Generalitat de Catalunya, es va involucrar en el projecte de recuperació d'un dels indrets més emblemàtics de la Guerra Civil a les Terres de Ponent: la posició defensiva del Merengue a Camarasa. Per desenvolupar aquesta tasca va contar amb la col·laboració de l'Associació d'Estudiosos del Front del Segre, que impulsa la localització i recuperació d'espais de memòria a la zona del cap de pont de Balaguer i la difusió sobre els llocs i els fets de la contesa bèl·lica. La contribució del Camp d'Aprenentatge de la Noguera ha consistit en el disseny d'una sèrie de propostes didàctiques per a l'alumnat de 4rt d'ESO i Batxillerat que els permetessin l'apropament als escenaris i moments cabdals de la història local de la Guerra Civil i per ser treballats tant a l'aula com en els propis espais arqueològics.

Paraules clau
Arqueologia de la Guerra Civil; Memòria històrica; Didàctica del patrimoni; Batalla del Segre.

Abstract

Since 2008, the Camp d'Aprenentatge de la Noguera*, an education service of the Generalitat of Catalonia, has been involved in the restoration project of one of the most emblematic places of the Civil War in western Catalonia: the defensive position of the so called* Merengue *in Camarasa. To carry out this task we have relied on the collaboration of the* Associació d'Estudiosos del Front del Segre*, which promotes the location and retrieval of spaces of memory in the area of the bridgehead of Balaguer and the diffusion of sites and facts about the war. The contribution of the* Camp d'Aprenentatge de la Noguera *has involved the design of a series of educational activities for secondary school students that allow them to approach to the location and key moments of the local history of the Spanish Civil War both for working in the classroom and at the archaeological sites.*

Keywords

Archaeology of the Spanish Civil War; Historical Memory; Heritage Education; Battle of Río Segre

Sumari: La dimensió educativa de l'arqueologia de la Guerra Civil; Arqueologia de la Guerra Civil al Camp d'Aprenentatge de la Noguera; La gènesi d'un projecte educatiu sobre els espais de memòria de la Batalla del Segre; Reflexions finals.

La dimensió educativa de l'arqueologia de la Guerra Civil

En els darrers anys ha començat a prendre forma la recerca arqueològica sobre la Guerra Civil espanyola que paulatinament va fent-se un lloc en les publicacions acadèmiques (González Ruibal 2008a). Aquests tipus d'investigacions, a l'igual que les que es porten a terme en altres contextos on també s'aborden els conflictes del passat recent, mostren vessants diverses que abracen des de la sistematització i recollida d'informació no contemplada fins aquell moment en la recerca dels enfrontaments bèl·lics, fins a la identificació i dignificació dels espais de guerra i el desgreuge de les víctimes en les seves diferents formes (Tunbridge i Ashworth,1996).

En tot cas sembla clar que, en el seu conjunt, l'arqueologia de la Guerra Civil té una eminent vocació pública i, en aquesta mesura, també política, que pretén des del rigor documental i des de la desocultació d'experiències, tant col·lectives com individuals tot sovint tràgiques, construir una memòria històrica inclusiva de la Guerra Civil fonamentada en el valors democràtics representats per la 2ª República (González Ruibal 2008b). Així mateix, l'especificitat de l'apropament arqueològic opera com una lupa històrica que, sense oblidar el marc general de la recerca, fixa la seva mirada en esdeveniments i circumstàncies concretes i materialitzades que permeten aprofundir no només en l'estudi de la Guerra Civil, sinó en l'experiència històrica de la guerra d'aquelles persones que van haver de viure-la i patir-la.

En conseqüència no és estrany que l'arqueologia de la Guerra Civil presenti un potencial didàctic extraordinari en a la seva translació a l'educació primària i secundària, ja que permet introduir en el currículum de l'alumnat no només una etapa especialment rellevant de la història recent, les conseqüències de la qual són encara presents, sinó que a més ofereix la possibilitat de desenvolupar estratègies d'ensenyament aprenentatge actives i significatives (Hernández Cardona 2007; Coma Quintana i Rojo Ariza 2010). Això es deu a que, a l'abundància de documentació textual, gràfica i oral sobre la Guerra Civil, s'afegeix la informació procedent de les restes materials (mobles i immobles) permetent un treball d'indagació escolar que abraça tot el ventall de fonts primàries per a la recerca històrica. Però de forma particular, la qualitat material dels espais arqueològics de la Guerra Civil recuperats centra necessariament la indagació històrica en la concreció de l'experiència humana del conflicte, desenvolupa l'habilitat de mirar històricament el paisatge i incorpora l'empatia, en tant que vivència subjectiva d'un entorn material significat, com a desencadenant per a la comprensió dels fenòmens històrics.

Arqueologia de la Guerra Civil al Camp d'Aprenentatge de la Noguera

El Camp d'Aprenentatge de la Noguera és un Servei Educatiu de la Generalitat de Catalunya ubicat a Sant Llorenç de Montgai (La Noguera) que promou activitats educatives innovadores dirigides a l'alumnat d'ensenyament obligatori i post obligatori. Així mateix participa en la formació inicial i permanent del professorat i impulsa la investigació en l'àmbit de la didàctica de la història (Bardavio & González Marcén, 2008). El Camp d'Aprenentatge té com a finalitat primordial proporcionar a l'alumnat eines

educatives que li permetin interpretar i comprendre de forma interdisciplinària per què l'entorn de Sant Llorenç de Montgai ha estat un espai ocupat per l'ésser humà des de la prehistòria, i com aquest fet ha provocat modificacions substancials en l'entorn al llarg del temps. Les propostes didàctiques que s'ofereixen des d'aquest servei educatiu poden agrupar- se de la següent manera:

- Les que es fonamenten en la simulació del mètode d'investigació arqueològica, en l'experimentació didàctica en arqueologia i en l'empatia històrica. Cronològicament, es prioritzen tres moments d'especial significació en aquest territori: la prehistòria, com a camí de pas entre les serralades prepirinenques i el pla de Lleida; el món medieval, com a terra de frontera entre Al-Andalus i els comtats catalans; i en els temps més recents com a escenari de la batalla del Segre durant la Guerra Civil.

- Les que tenen com objecte d'estudi l'entorn natural i paisatgístic de l'Espai d'Interès Natural de l'embassament de Sant Llorenç de Montgai.

- Les que pretenen fer entendre els usos econòmics i socials que avui en dia es donen a la presa, el canal auxiliar d'Urgell i la central hidroelèctrica.

- Les que s'emmarquen dins el projecte l'*Escola adopta un Monument*, una xarxa educativa que acull centres i entitats educatives d'arreu de Catalunya que elaboren propostes didàctiques entorn a un monument o indret arqueològic proper al centre. Amb aquesta coordinació és pretén dinamitzar el coneixement de l'entorn i potenciar la valoració del patrimoni històric i arqueològic local per aprendre a valorar, protegir, conservar i divulgar-lo en quant a expressió del passat i part de la memòria col·lectiva dels pobles (Bardavio, *et al.,* 2010).

Concretament, les activitats del Camp d'Aprenentatge en referència al conjunts arqueològics relacionats amb la Guerra Civil, han anat prenent forma adreçades fins ara a alumnat d'Educació Secundària (tant en la seva etapa obligatòria com post-obligatòria), tot i que està planificada i en fase de desenvolupament propostes d'activitats dirigides a alumnat d'Educació Primària, en el marc de continguts relacionats amb l'Educació per la Pau. També, com detallarem més endavant, s'han inclòs conjunts arqueològics de la Guerra Civil en el programa de *l'Escola adopta un Monument*.

La gènesi d'un projecte educatiu sobre els espais de memòria de la Batalla del Segre

La proximitat del CdA la Noguera a un dels espais de memòria de la Guerra Civil, el tossal del Deu -més conegut com El Merengue[1]-, recuperat i presentat al públic pel Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, ens va motivar a incorporar-lo a les propostes educatives del Camp d'Aprenentatge. L'objectiu era realitzar un apropament didàctic als espais de la Batalla del Segre que, fonamentant-se en les dades

1 Aquest tossal, que es troba a la carretera de Camarasa a Balaguer, es coneix com *El Merengue* per un episodi ocorregut durant la Guerra Civil. Les tropes franquistes s'havien fer fortes en aquest indret, i quan el capità Cabrera de la 3 companyia-497 Batalló de l'exèrcit republicà va rebre l'ordre d'atacar-lo, fixant-se en la seva forma, va exclamar: "*esto nos lo vamos a comer como si fuera un merengue*".

obtingudes des del rigor de la investigació històrica, permetés a un públic escolar la comprensió i aprehensió d'aquest episodi de la Guerra Civil.

Amb aquest full de ruta, l'equip del Camp d'Aprenentatge de la Noguera va coordinar l'any 2008 un curs en el marc del Pla de Formació Permanent del Departament d'Educació de la Generalitat adreçat a docents d'educació primària i secundària de tot Catalunya, però més específicament als de les comarques de ponent. Amb el títol *Espais de la memòria històrica. Aprofitament didàctic de les restes de la Guerra Civil a les Terres de Lleida*, el curs pretenia oferir un estat de la qüestió de la recerca sobre la Guerra Civil a les terres lleidatanes i alhora crear una xarxa de professorat interessat en col·laborar en el projecte didàctic que patrocinava el Camp d'Aprenentatge. El curs va ser impartit per Conxita Mir Cucó, catedràtica d'Història contemporània de la Universitat de Lleida, Joan Sagués San José, professor d'Història contemporània també de la Universitat de Lleida i Pol Galitó Martí, membre de l'Associació d'Estudiosos del Front del Segre, i va comptar amb la participació de divuit professors i professores d'educació secundària.

L'aprofitament del curs va respondre a les expectatives que s'hi havien posat tant pel que fa a l'actualització científica dels coneixements sobre la Guerra Civil a Ponent, com per la gestació d'un inicial grup de treball vinculat a les propostes educatives del Camp d'Aprenentatge de la Noguera. En aquesta direcció, es va acordar que el curs següent el grup de treball començaria a dissenyar una sèrie d'activitats didàctiques (tant d'aprenentatge, com de divulgació escolar) dels espais de memòria de la batalla del Segre i, més en concret, sobre el cap de pont de Balaguer.

El curs 2009/2010, el Departament d'Educació reconeixia un grup de treball per tal d'elaborar el material didàctic específic de la zona del cap de pont de Balaguer amb el nom *Espais de la memòria històrica. Aprofitament didàctic de les restes de la Guerra civil a les Terres de Lleida*. En formaven part Antoni Bardavio Novi i Rosa Solsona Fontova, del CdA de la Noguera; Cristina Gatell Arimont, professora d'educació secundària de l'Institut La Romànica de Barberà del Vallès; Ismael Panades Marselles i Joaquim Sabaté Giménez, de l'Institut Ciutat de Balaguer; David Sancho Cepero, de l'Institut Martí l'Humà de Montblanc; Guillem Closas Serrano, de l'Institut Lo Pla d'Urgell de Bellpuig, Mercedes de la Cuesta, professora de secundària i Eva Solanes Potrony, tècnica de difusió del Museu de la Noguera de Balaguer.

També cal esmentar la vinculació del projecte al programa l'Escola Adopta un Monument, impulsat des del Laboratori d'Arqueologia i Ensenyament del Centre d'Estudis del Patrimoni Arqueològic de la Prehistòria (CEPAP) de la Universitat Autònoma de Barcelona. L'Institut Ciutat de Balaguer que s'ha fet càrrec de l'adopció del turó de *El Merengue*, ha inclòs un conjunt d'objectius didàctics vinculats al coneixement dels espais de la Batalla del Segre en el disseny curricular del centre. En efecte, l'alumnat de 4rt d'ESO d'aquest centre educatiu es forma cada curs com a especialista en els espais de la Batalla del Segre i fa seus els principis de recuperació

de la memòria històrica, comprometent-se a vetllar per la divulgació dels fets que allà van succeir durant la Guerra Civil.

Per desenvolupar la tasca programada es va demanar el suport i la implicació en el projecte d'algunes entitats culturals de la comarca com l'Arxiu Comarcal de La Noguera i el Museu de la Noguera, ambdós amb seu a Balaguer, i també del grup d'investigació comarcal Associació d'Estudiosos del Front del Segre. Aquesta associació es va constituir l'any 2004 a partir d'un grup d'estudiosos de la Guerra Civil de diferents indrets de Catalunya, i primordialment de les comarques de Lleida, per desenvolupar activitats relacionades amb la Guerra Civil (realització d'exposicions, cicles de conferències i visites guiades, inventari d'elements bèl·lics, conservació d'espais històrics, ...), per fer tasques d'assessorament en relació a aquells elements materials susceptibles d'esdevenir un suport didàctic i divulgatiu de les activitats de l'associació i, finalment, per coordinar activitats amb el Memorial Democràtic de Catalunya i ajuntaments de la zona.

L'any 2005 l'associació va col·laborar en la realització del projecte de senyalització i recuperació de l'espai del *Merengue*, emmarcat dins el pla pilot endegat pel Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Lleida després de signar un conveni de col·laboració amb les conselleries de Relacions Institucionals i d'Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya. El pla de treball es va anomenar *Localització, registre i senyalització dels llocs emblemàtics de la guerra civil (1936-1939), de la repressió franquista i de la lluita antifranquista a les terres de Lleida* i es va elaborar amb la intenció de servir com a model per la resta del territori català. Els resultats del treball van ser presentats l'any 2008 per l'Ajuntament de Camarasa, població on es va realitzar, aprofitant la trobada anual de l'Agrupació de Supervivents de la Lleva del Biberó-41 que commemoraven el 70è aniversari dels fets del Merengue. En el marc d'aquesta commemoració també es va inaugurar una exposició sobre el cap de pont de Balaguer i es va encetar un cicle anual de jornades sobre diferents temàtiques relacionades amb Guerra Civil a la província de Lleida promogudes per l'Associació d'Estudiosos del Front del Segre i el Consell Comarcal de la Noguera. En Pol Galitó, membre destacat de l'associació, va acceptar d'assessorar i col·laborar amb el projecte educatiu que li proposava el Camp d'Aprenentatge de La Noguera.

El Museu de la Noguera i l'Arxiu Comarcal també es van sumar als actes de commemoració del 70è aniversari de l'establiment del cap de pont de Balaguer amb la presentació d'una exposició intitulada *Conviure amb la por: 1938, el Cap de Pont de Balaguer* (Museu de La Noguera, 2008), el motiu central de la qual era mostrar els fets que succeïren durant els mesos anteriors i posteriors a l'entrada de l'exèrcit del general Franco a la ciutat de Balaguer. L'exposició va permetre al Camp d'Aprenentatge d'establir una primera col·laboració amb aquestes dues entitats en fer-se càrrec de l'elaboració d'uns materials didàctics per a Educació Primària i per a Educació Secundària, dirigits a alumnes que visitessin l'exposició. La participació de l'Arxiu i el Museu en el projecte educatiu que es volia endegar des del Camp d'Aprenentatge ha estat molt valuós ja que

ens ha permès d'accedir a documents inèdits sobre la guerra civil en aquestes contrades, com el dietari de Camilo Cava[2], i a tota la documentació, inclòs el seu fons fotogràfic, conservada a l'Arxiu. En aquest context, volem agrair la col·laboració que han portat a terme Eva Solanes i Carme Alòs del Museu de La Noguera i les facilitats donades des de l'Arxiu Comarcal de la Noguera.

Els resultat de la iniciativa de fer un grup de treball per elaborar un conjunt d'activitats didàctics per treballar els fets de la Batalla del Segre ocorreguts al voltant del cap de pont de Balaguer, es va concretar en l'elaboració d'un itinerari didàctic per fer-lo *in situ* amb els alumnes a través del Camp d'Aprenentatge de la Noguera i també amb l'elaboració d'un llibre de caire educatiu per treballar la Guerra Civil des de la perspectiva de les terres de Lleida. Malgrat aquesta orientació, el llibre pot ser utilitzat per tot l'alumnat de Catalunya, perquè presenta els aspectes més rellevants de la Guerra Civil a Catalunya, malgrat es focalitzi en les batalles abans esmentades. El llibre, intitulat *Corba de foc. El Cap de pont de Balaguer,* serà editat pel Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya i es troba actualment en premsa[3].

Desplegament didàctic del projecte

Objectius d'aprenentatge

En el disseny i elaboració de la proposta didàctica van plantejar-se els següents objectius:

- *L'educació pot convertir-se en un instrument de pau* si integra la memòria dels vençuts, si assumeix críticament la història passada i vetlla per la formació integral de la persona i per la transmissió de valors ètics i civils (vegeu Mèlich et al. 2000: 43).

- *Utilitzar els espais de la memòria històrica com a font de coneixement del passat.* Aquest objectiu es basa en el principi què l'experiència d'enfrontar-se al passat des dels llocs on perviu la memòria d'aquest passat, afavoreix l'aproximació als fets històrics. En aquest cas concret, s'elabora un itinerari que segueix els esdeveniments de la Batalla del Segre en el lloc on l'exèrcit franquista va establir l'anomenat cap de pont de Balaguer per donar a conèixer als centres escolars els indrets específics on van desenvolupar-se els fets.

- *Potenciar processos d'empatia històrica* a partir de dos elements motivadors. D'una banda, l'apropament físic de l'alumnat 4t. d'ESO i Batxillerat als espais històrics on van desenvolupar-se els esdeveniments bèl·lics; i de l'altra, la proximitat de les edats dels estudiants (entre 14 i 17 anys) i la dels protagonistes dels fets que es produïren en aquest indret (primeres actuacions al front de guerra de l'anomenada *lleva del biberó*).

- *Utilitzar la història local com a eina d'apropament a la història general*. Aquest objectiu es pretén desenvolupar a partir de propostes didàctiques que permetin una retroalimentació constant entre el aspectes generals de la Guerra Civil

2 Camilo Cava (Balaguer, 1880 – 1950) advocat i periodista que va escriure un detallat diari de tot el que s'esdevenia durant els anys de la Guerra Civil a Balaguer

3 Rosa Solsona (Coord), Antoni Bardavio, Guillem Closas, Mercedes de la Cuesta, Cristina Gatell, Ismael Panadés, Eva Solanes, Joaquim Sabaté, David Sancho. *Corba de foc. El cap de pont de Balaguer*, Memorial Democràtic, en premsa.

espanyola i els més estrictament locals com els esdeveniments al voltant de la Batalla del Segre en el cap de pont de Balaguer. Pensem que aquest procés d'aprenentatge permet que l'alumnat s'aproximi i comprengui la història no com un relat teòric i allunyat de la seva realitat més propera, sinó com uns fets i unes vivències que han succeït en els indrets habituals de la seva vida quotidiana i que han estat protagonitzades per persones del seu entorn.

- *Convertir els espais de la Batalla del Segre en el cap de pont de Balaguer en espais d'aprenentatge intergeneracional* on, més enllà d'una visita, s'ofereixi a l'alumnat elements de reflexió que poden ajudar-lo a construir la seva pròpia consciència històrica temporal a partir dels seus referents socials més propers. És procura que l'alumnat cerqui testimonis orals o documentació en el seu entorn per tal d'establir una relació d'aprenentatge fonamentada sobre l'experiència familiar en els fets que s'estudien. A més, aquesta relació intergeneracional que converteix els membres de l'entorn familiar en protagonistes de la història afegeix una implicació vivencial que aporta valor educatius personals al procés d'aprenentatge

- *Posar en valor el patrimoni cultural i històric com a recurs didàctic* per convertir-lo en una eina de construcció de coneixement del passat de forma interdisciplinària i globalitzadora. A més, la utilització del patrimoni com a font de coneixement ajuda a prendre consciència de la necessitat de protegir i conservar aquests espais de memòria, així com de la conveniència d'utilitzar-los com a instrument de divulgació del passat.

- *Permetre l'assoliment de competències bàsiques* relacionades amb: el foment d'habilitats vinculades a l'anàlisi sistemàtica de les fonts històriques i a la pràctica del mètode d' indagació científica; la representació d'informació; l'ús de les Tecnologies de la Informació i la Comunicació; l'ús de la llengua oral i escrita com a instrument de comunicació, i el desenvolupament de competències relatives a la vida en societat, vinculades a l'educació per a la ciutadania.

- *Fomentar que el coneixement del passat més proper esdevingui un element que ajudi als estudiants en la construcció de la seva pròpia identitat personal i col·lectiva*, *en la creació del seu propi sistema de valors i en l'exercici d'una ciutadania activa i responsable*. La proposta té com a marc referencial el principi segons el qual els estats democràtics basen la seva identitat en la proclamació de la tradició democràtica i en el reconeixement moral i social de tots aquells ciutadans i ciutadanes que van donar el millor de si mateixos per preservar-ne els seus valors essencials[4]. Pensem que la recuperació de la memòria d'aquests indrets permet avançar en aquests principis ètics. A més, la comprensió crítica de la realitat històrica i social ha d'ajudar als alumnes a prendre consciència de les diferents maneres i perspectives d'analitzar i comprendre la realitat social per tal de poder exercir una

4 *Presentació Ier Col·loqui Internacional Memorial Democràtic: polítiques públiques de la memòria.* Barcelona, 17-20 octubre 2007.

ciutadania activa, solidaria i tolerant en una societat plural i democràtica. D'altra banda, també pot contribuir a la formació d'un sentiment de ciutadania global compatible amb una identitat local i nacional.

Proposta didàctica

La proposta didàctica dissenyada per tal de recuperar la memòria d'un dels indrets que millor simbolitza el que va suposar la Guerra Civil a les Terres de Ponent, la posició del Merengue a Camarasa, es fonamenta en el coneixement i l'anàlisi dels fets que hi van succeir al maig de 1938, quan aquest indret va esdevenir un dels escenaris rellevants de la Batalla del Segre. Els principal episodi de guerra va ser la contraofensiva llançada per l'exèrcit republicà per tal d'expulsar els soldats franquistes del cap de pont que havien format a Balaguer i fer-los retrocedir. L'objectiu de l'operació era mantenir sota control republicà les preses i les centrals hidroelèctriques que abastien d'energia elèctrica Barcelona i la seva indústria de guerra. Després d'alguns dies d'enfrontaments acarnissats i donat l'elevat nombre de baixes, l'Estat Major Central de l'exèrcit republicà va ordenar la retirada sense haver aconseguit cap dels objectius proposats.

Les operacions militars es van desenvolupar en un radi d'acció d'uns 18 km en el marge esquerre del riu Segre al seu pas per la comarca de la Noguera. La virulència dels combats ha deixat una profunda petja a la zona, on encara son visibles estructures i restes arqueològiques d'aquest episodi de la Guerra Civil així com monuments commemoratius de les batalles que s'hi van lliurar i de les víctimes que van comportar (fig. 1). Així, el conjunt dels escenaris de la batalla del Segre, i en especial la posició del Merengue, ofereixen un patrimoni arqueològic de la guerra que fan d'aquest espai bèl·lic un marc idoni per articular al seu voltant un discurs comprensible i didàctic sobre aquests fets històrics i avançar cap a plantejaments de la didàctica patrimonial en els espais de memòria.

Figura 1. Restes d'estructures bèl·liques del Front del Segre. Carretera Balaguer – Camarasa.

La proposta didàctica per treballar aquests episodis de la Guerra Civil no es centra només en el seu vessant bèl·lic, sinó que posa molt èmfasi en els aspectes socials i humans del conflicte, fent de la vida quotidiana de la població civil a la reraguarda el seu principal eix conductor. D'aquesta manera, es pretén convertir els esdeveniments al voltant de la Batalla del Segre en una història viscuda directament per l'alumnat per tal d'implicar-lo directament en el seu propi procés d'aprenentatge. El coneixement directe d'aquests espais de guerra i dels seus protagonistes permeten aproximar l'alumnat a les sensacions i sentiments de les persones que van viure una guerra, conèixer el funcionament de les societats en conflicte, i aproximar-se a les ideologies i els imaginaris dominants en aquests societats. A més, i com

ja s'ha esmentat anteriorment, el front de la batalla del Segre, facilita poder fer realitat una aproximació empàtica als fets ja que fou en aquest marc quan es mobilitzaren per primera vegada els membres de la lleva del biberó. Els components d'aquesta lleva, que estava formada pels joves de les quintes de 1940 i 1941 i tenien entre 16 i 18 anys, van ser traslladats al front per primer cop per tal de deturar l'ofensiva franquista sobre Catalunya, que s'havia iniciat en aquelles dates, després de l'enfonsament del front d'Aragó i el seu bateig de foc es va esdevenir a la Batalla del Segre.

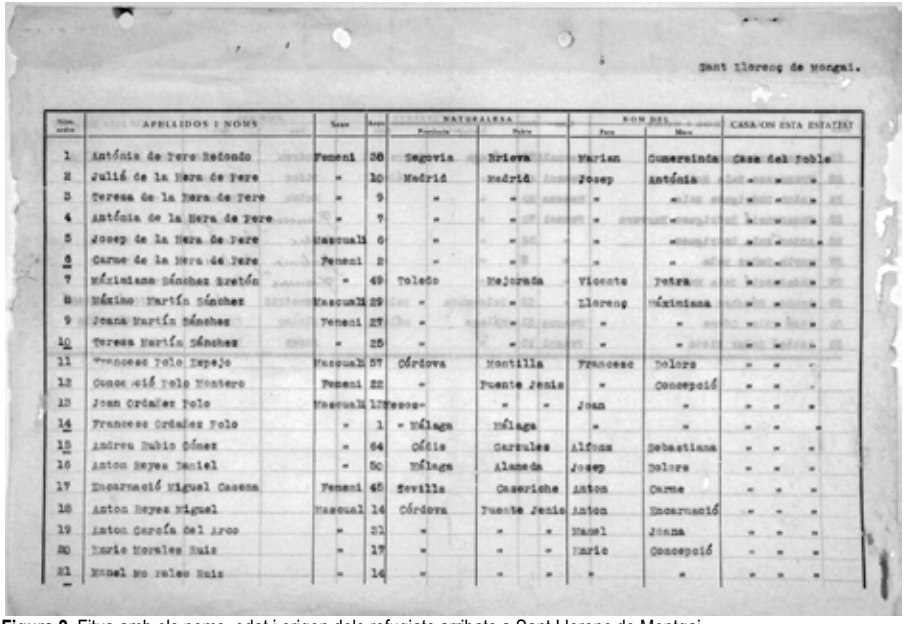
A. Activitats prèvies en el centre escolar
L'inici de les activitats didàctiques es realitza en el centre escolar per tal de fer aflorar les representacions prèvies de l'alumnat sobre la Guerra Civil Espanyola, a partir de les quals construir els nous coneixements. La tasca s'inicia amb una introducció històrica que situa el context de la guerra en el qual es va produir l'arribada del front de guerra a les terres catalanes i el posterior desenvolupament de la Batalla del Segre. Amb aquesta finalitat, es presenten a l'alumnat un conjunt de fonts històriques diverses (documentals, periodístiques, fotogràfiques,...) per tal que es familiaritzi amb aquest mètode de treball per a construir el seu propi coneixement, tot promovent també la reflexió crítica sobre els fets i la creació de nexes amb situacions similars del present.

Per avançar en aquesta proposta es proposen una sèrie d'aspectes concrets que situïn l'alumnat en el que va suposar per a la població de les terres de Ponent l'arribada del front de guerra a Catalunya.

1) Viure a Balaguer en temps de guerra
El treball s'inicia amb una introducció que situa l'alumnat amb la vida a Balaguer durant la guerra civil al llarg dels anys 1936 i 1937, abans que el front de guerra arribés a Catalunya i aquesta localitat es convertís en primera línia de foc. Es proposa a l'alumnat un exhaustiu treball amb fonts històriques primàries per tal de conèixer el context en que va viure la ciutat aquells anys: els comitès revolucionaris, l'organització de les milícies, la violència revolucionària, les col·lectivitzacions i les industries de guerra, la vida quotidiana a la rereguarda i l'acollida de refugiats.

Pel que fa a aquest darrer aspecte es treballen diverses fonts de l'Arxiu comarcal com ara el diari de Camilo Cava que testimonia l'arribada contínua de refugiats a la Noguera, les llistat de refugiats acollits a Sant Llorenç de Montgai (fig. 2), les fotografies de refugiats de la Guerra Civil, ...etc. Se'ls proposa de realitzar una investigació sobre si en l'actualitat perdura la tragèdia dels refugiats o desplaçats forçosos (les causes, on s'han desplaçat i en quines condicions, qui els ajuda,...), tot elaborant una cartografia de la població refugiada actual i fent un debat sobre en quin continent n'hi ha més, i per què; si els hi sorprèn la quantitat de persones que viuen en aquesta situació; quins drets i obligacions han de tenir els refugiats, etc.

2) El front arriba a Catalunya
En aquest apartat s'introdueix a partir de l'anàlisi de diversos mapes l'evolució del front de la guerra civil fins l'enfonsament de l'Aragó i l'arribada de les tropes rebels a territori català per les terres de ponent. També es presenten documents per veure com era la vida al front,

Sant Llorenç de Montgai.

Núm. ordre	APELLIDOS I NOMS	Sexe	Edat	NATURALESA Provincia	NATURALESA Poble	NOM DEL Pare	NOM DEL Mare	CASA ON ESTA ENTATJAT
1	Antònia de Pere Redondo	Femení	38	Segovia	Nrieva	Marian	Cumereinda	Casa del Poble
2	Julià de la Mera de Pere	"	10	Madrid	Madrid	Josep	Antònia	" " "
3	Teresa de la Mera de Pere	"	9	"	"	"	"	" " "
4	Antònia de la Mera de Pere	"	7	"	"	"	"	" " "
5	Josep de la Mera de Pere	Masculi	6	"	"	"	"	" " "
6	Carme de la Mera de Pere	Femení	2	"	"	"	"	" " "
7	Màximiana Sánchez Bretón	"	49	Toledo	Mejorada	Vicente	Petra	" " "
8	Máximo Martín Sánchez	Masculi	29	"	"	Llorenç	Màximiana	" " "
9	Joana Martín Sánchez	Femení	27	"	"	"	"	" " "
10	Teresa Martín Sánchez	"	25	"	"	"	"	" " "
11	Francesc Polo Espejo	Masculi	57	Córdova	Montilla	Francesc	Dolors	" " "
12	Conce ció Polo Montero	Femení	22	"	Puente Jenis	"	Concepció	" " "
13	Joan Cardales Polo	Masculi	17	Fesca-	" "	Joan	"	" " "
14	Francesc Cardales Polo	"	1	- Málaga	Málaga	"	"	" " "
15	Andreu Rubio Gómez	"	64	Cádiz	Carrules	Alfons	Sebastiana	" " "
16	Anton Reyes Daniel	"	50	Málaga	Alameda	Josep	Dolors	" " "
17	Encarnació Miguel Casena	Femení	45	Sevilla	Caseriche	Anton	Carme	" " "
18	Anton Reyes Miguel	Masculi	14	Córdova	Puente Jenis	Anton	Encarnació	" " "
19	Anton Garcia del Arco	"	21	"	" "	Manel	Joana	" " "
20	Mario Morales Ruiz	"	17	"	" "	Mario	Concepció	" " "
21	Manel Mo rales Ruiz	"	14	"	" "	"	"	" " "

Figura 2. Fitxa amb els noms, edat i origen dels refugiats arribats a Sant Llorenç de Montgai.

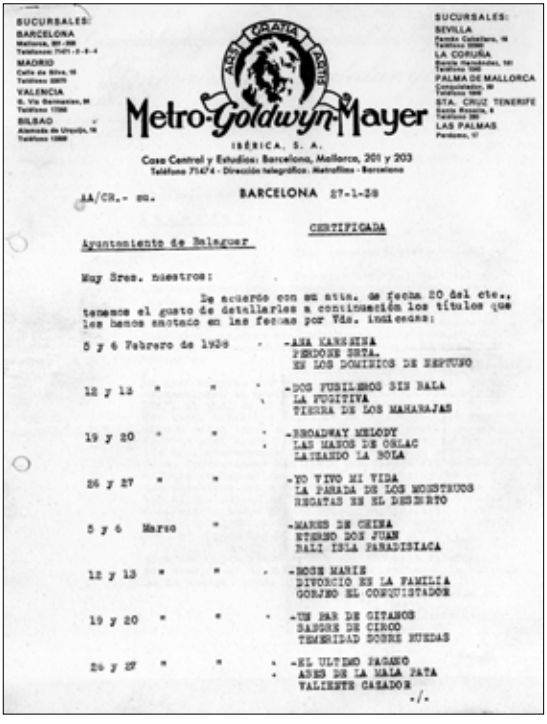
com repercutia la guerra sobre la població civil, els primers bombardeigs sobre Lleida i Balaguer, la fam, el fred, els espectacles de cinema , etc. (fig. 3) També es treballa la significació de l'ofensiva franquista a l'Aragó de 1938, plantejant incògnites sobre la importància estratègica i política de l'evolució d'aquest front per Catalunya i les possibles conseqüències que podien derivar-se'n.

3) Derogació de l'estatut català

Pel que fa a l'arribada dels franquistes a Catalunya es fa especial menció a la immediata derogació de l'Estatut de Catalunya. En aquest punt es proposa de treballar amb fonts periodístiques dels dos bàndols per contraposar els diferents punts de vista dels combatents: "*España, una. El estatuto catalán, borrado*" (Heraldo de Aragón, 7 d'abril de 1938) i "*Consigna del gobierno. En pie, los hombres y las piedras*" (La Vanguardia, 8 d'abril de 1938). Amb aquesta activitat es vol que l'alumnat conclogui l'objectiu que persegueixen els articles i quins arguments ho justifiquen i debatre quins aspectes es mantenen i que canvia vers les discussions sobre l'Estatut avui, consultant les notícies de la premsa digital.

B) Activitats in situ en l'espai arqueològic del Merengue

Les activitats didàctiques proposades en l'espai de memòria del Merengue presenten de forma sintètica els fets que van tenir lloc en aquesta posició. Les activitats programades s'orienten cap a promoure processos d'empatia que impliquin l'alumnat d'una forma directa en l'escenificació de l'ofensiva republicana a partir dels testimonis dels

SUCURSALES:
BARCELONA
MADRID
VALENCIA
BILBAO

Metro-Goldwyn-Mayer
IBÉRICA, S. A.
Casa Central y Estudios: Barcelona, Mallorca, 201 y 203
Teléfono 71474 - Dirección telegráfica: Metrofilms - Barcelona

SUCURSALES:
SEVILLA
LA CORUÑA
PALMA DE MALLORCA
STA. CRUZ TENERIFE
LAS PALMAS

AA/CR.- sm. BARCELONA 27-1-38

CERTIFICADA

Ayuntamiento de Balaguer

Muy Sres. nuestros:

De acuerdo con su atta. de fecha 20 del cte., tenemos el gusto de detallarles a continuación los títulos que les hemos enviado en las fechas por Vds. indicadas:

5 y 6 Febrero de 1938	-	-ANA KARENINA PERDÓN SANTA. EN LOS DOMINIOS DE NEPTUNO
12 y 13 " "	-	-DOS FUSILEMOS SIN BALA LA FUGITIVA TIERRA DE LOS MAHARAJAS
19 y 20 " "	-	-BROADWAY MELODY LAS MANOS DE ORLAC LA BANDO LA BOLA
26 y 27 " "		-YO VIVO MI VIDA LA PANDA DE LOS MONSTRUOS REGATAS EN EL DESIERTO
5 y 6 Marzo "		-MARES DE CHINA ETERNO DON JUAN BALI ISLA PARADISIACA
12 y 13 " "	-	-MOSS MARIE DIVORCIO EN LA FAMILIA GORJEO EL CONQUISTADOR
19 y 20 " "	-	-UN BAR DE GITANOS SANGRE DE CIRCO TEMERIDAD SOBRE RUEDAS
26 y 27 " "	-	-EL ULTIMO PAGANO ASES DE LA MALA PATA VALIENTE CAZADOR ./.

Figura 3. Llistat de pel·lícules que es preveien projectar el mes de febrer de 1938 a Balaguer.

protagonistes de la lleva del biberó que tenien la seva edat quan van entrar en combat.

1) Per què els franquistes van establir un cap de pont a Balaguer?

En aquest punt es pretén contextualitzar les circumstàncies que van convertir Balaguer en la primera línia de foc del Front del Segre. En primer lloc, planteja a l'alumnat els fets que van permetre a l'exèrcit franquista establir-se en territori enemic i quina importància estratègica tenia l'establiment d'un cap de pont a Balaguer. Tot seguit, se'ls proposa situar en un mapa el territori ocupat pels franquistes i també visualitzar-ho en el territori per observar la seva extensió real (fig. 4). Finalment, se'ls proposa extreure dels plafons informatius la informació necessària per conèixer on es localitzaven les tropes i evidenciar la proximitat entre les posicions dels dos exèrcits. (fig. 5)

2) Els combats al cap de pont de Balaguer: nens a les armes!

Un cop visualitzat l'espai on s'ubica el Merengue i la situació dels dos exèrcits combatents, es proposa un recorregut per les trinxeres que conté per comprendre la situació en què es trobaven tant els soldats franquistes que defensaven la seva posició al Merengue com la dels soldats republicans que pretenien conquerir-lo (fig. 6). Per estimular una comprensió més empàtica dels fets, es proposa a l'alumnat representar el rol d'un membre de la lleva del biberó davant l'ofensiva del Merengue tenint en compte la instrucció que havien rebut, les armes amb que comptaven, i que al seu davant tenien els cossos d'elit de l'exèrcit franquista (fig. 7). Es proposa a l'alumnat la lectura del testimoni d'alguns dels protagonistes que van participar en l'ofensiva del Merengue i se'ls demana com afrontaria aquesta situació i quins podrien ser els seus sentiments i vivències. Finalment, se'ls explica el desenllaç de l'operació bèl·lica i les conseqüències que es derivaren d'aquest fracàs de l'exèrcit republicà, en el desenvolupament posterior de la Guerra Civil.

3) Cal recuperar la memòria històrica?

L'activitat in situ es clou amb una reflexió que planteja a l'alumnat la conveniència o

no de recuperar la memòria de la Guerra Civil i els factors humans que ho aconsellen. Aquesta reflexió es fa davant del monòlit commemoratiu que hi ha al capdamunt del Merengue on s'hi troba escrit: "Recordem-ho sempre perquè mai més torni a succeir" i que va ser alçat l'any 1985 per l'Agrupació de Supervivents de la Lleva del Biberó (fig. 8).

C) Activitats d'aplicació del coneixement
La visita als espais de memòria de la Batalla del Segre es complementa amb una sèrie d'activitats d'aplicació i consolidació que es desenvoluparan a l'aula amb posterioritat a la visita. Per donar coherència curricular a tota l'activitat, en la realització de les activitats proposades es fomentarà el treball en equip, la gestió i el raonament crític de la informació recopilada i dels aprenentatges adquirits, la capacitat de posar-se en el lloc de l'altre

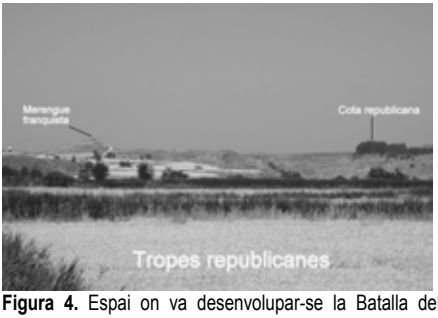

Figura 4. Espai on va desenvolupar-se la Batalla del Merengue, en el Front del Segre.

(empatia històrica) i la presa de decisions fonamentades en un raonament empíric i crític. Veiem-ne alguns exemples:

1) Corresponsal de guerra
Aquesta proposta és un treball cooperatiu que demana a l'alumnat d'adoptar la posició d'un corresponsal de guerra estranger enviat al cap de pont de Balaguer i fer una crònica per

Figura 5. Observant en els plafons la localització de les tropes en el front.

explicar a l'opinió pública el què s'estava vivint al front. En aquesta activitat es potencia que els nois i noies diferenciïn entre fets objectius (què va passar?, quan va passar?, on va passar?,) i fets subjectius (quina impressió en tens? quins sentiments et provoca? com valores els fets i els comportaments dels protagonistes?).

2) Conviure amb la repressió
A partir d'un recull de fonts primàries, es proposa a l'alumnat un treball per a comprendre les conseqüències que van derivar-se de la victòria franquista per a la població de Catalunya: la instauració d'una dictadura militar, l'exili, la repressió política, laboral i cultural, etc.. En concret es treballa l'acondiciament a Balaguer d'uns locals per utilitzar-los com a presó i el nombre de presos que hi van ser reclosos.

Figura 6. Recorregut per les trinxeres del Merengue.

Figura. 7. Alumnes atents a les explicacions per construir el rol d'un soldat de la lleva del biberó.

3) Espais de memòria a Catalunya

Aquest treball demana la realització d'una enquesta per conèixer quina opinió tenen els ciutadans del seu entorn sobre la conveniència de recuperar o no els espais de memòria de la Guerra Civil, com ha estat el cas del Merengue. Es proposa a l'alumnat extreure conclusions sobre els resultats de l'enquesta, que donin la seva posició personal i l'argumentin i que finalment facin un debat que palesi els diferents punts de vista.

Reflexions finals

Com a conclusió fonamental de la nostra experiència, des del punt didàctic, podem afirmar que l'alumnat que participa de forma activa en propostes d'educació patrimonial d'un espai de memòria històrica en el marc d'un entorn natural fora de l'aula desenvolupa una sèrie d'aprenentatges, actituds i valors que els ajuden a:

- modificar els seus conceptes previs, fent-los conscients de les seves concepcions errònies o incomplertes i adquirir elements d'anàlisi que els permeten rectificar-les o ampliar-les.

Figura 8. Monòlit en record dels soldats de la lleva del biberó morts a la Batalla del Merengue.

- adquirir eines cognitives i interpretatives per entendre el conflicte de la Guerra Civil en un entorn proper, establint nexes d'identificació cultural i històrica amb el seu entorn familiar i amb la seva comunitat ciutadana

- fonamentar arguments per opinar críticament davant fets de la història més recent del nostre país tot defugint les posicions maniquees i sent capaços de comprendre punts de vista diferents al propi

- prendre consciència del lligam entre passat i present i de com el primer ha condicionat el segon i de la utilitat de cercar les arrels històriques dels problemes actuals per a comprendre'ls millor.

- ser capaços de donar funcionalitat als seus aprenentatges, és a dir, d'aplicar

els coneixements en diferents situacions i contextos i a generar estratègies per aprendre a aprendre.

- desenvolupar habilitats de pensament crític, de gestió de la informació, de comunicació oral i escrita i de treball en equip de forma cooperativa.

- posar en valor un model de persona que pugui esdevenir un element actiu en la construcció d'una societat plural, democràtica, solidària i tolerant.

A més, tot i tractar-se d'una experiència didàctica centrada en un fenomen bèl·lic, voldríem remarcar que l'avaluació de les experiències realitzades fins el moment amb l'alumnat de 4rt d'ESO i de Batxillerat ens constata que el mètode d'ensenyament emprat proporciona en l'alumnat aprenentatges sòlids i afavoreix el desenvolupament d'un pensament complex que estimula la racionalitat i el sentit comú i desemboca en una condemna de la violència com a estratègia per solucionar conflictes.

Finalment, voldríem insistir que malgrat l'extraordinari valor didàctic del patrimoni de la Guerra Civil que encara es conserva o que està en procés de recuperació i d'investigació, la seva divulgació a l'àmbit educatiu és extremadament minsa. Tant en el cas dels conjunts arqueològics de la Guerra Civil com en els d'altres conflictes recents, l'èmfasi i la reflexió divulgatives - la posada en valor o patrimonialització o la creació d'espais de memòria - semblen centrar-se en l'educació informal, visitants i públic adult i, inclús, en el turisme cultural (per exemple: Molina Burguera (2010) per la Guerra Civil espanyola, o Moshenska (2010) per l'Alemanya Nazi). La pertinença o no d'incloure l'arqueologia de la Guerra Civil en els currícula escolars i els mecanismes i objectius d'aquesta incorporació a penes són tractats ni, de moment, contemplats com a estratègia de divulgació prioritària. Tot i que certament, tant des d'un punt de vista cultural com polític, el públic no escolar i les comunitat propera són interlocutors necessaris, no és menys cert que la incorporació normalitzada de l'arqueologia de la Guerra Civil als curricula escolars hauria de convertir-se en un dels objectius primordials de les polítiques de memòria tal com ja s'està debatent en l'àmbit de la didàctica de la història. És un fet inexorable que d'aquí a no gaire anys, els lligams personals i emocionals que vinculen a una part important de la població amb les generacions que van viure la Guerra Civil i la postguerra hauran desaparegut. Inclús en aquests moments, per a molts estudiants no universitaris (i per tant futurs ciutadans de ple dret) ja han deixat d'existir, no han existit mai o les seves vinculacions històriques i culturals són radicalment diferents[5]. Per tant, creiem que gran part de la tasca divulgativa a mig i llarg termini haurà de consistir en convertir l'arqueologia de la Guerra Civil, en tant que expressió material de la memòria històrica, en matèria d'ensenyament - aprenentatge

5 Actualment a les escoles i instituts trobem un nombre creixent d'alumnes procedents de famílies immigrants, el referents familiars dels quals no es vinculen a la Guerra Civil espanyola, però sí a altres esdeveniments bèl·lics no menys dramàtics, que generen tant un major coneixement mutu entre els nois i les noies com debats i reflexions genèriques sobre els conflictes armats. En aquest context, resulta interessant assenyalar, com exemple, les reaccions i el tractament específic que es dona al paper de la "guardia mora", tiradors d'Ifni, – que va estar present en la batalla del Segre – en grups amb un percentatge significatiu d'alumnat de procedència magrebí.

del pensament històric documentat, crític, reflexiu i significatiu per a les actuals i futures generacions de joves i infants.

Caldria, doncs, prendre consciència col·lectiva de la conveniència d'aprofitar i promocionar els espais de memòria recuperats des d'un punt de vista escolar, malgrat ser conscients dels inconvenients que plantegen per tractar-se d'espais reduïts, de vegades de difícil accés i sovint només visitables en determinades èpoques de l'any, degut a les inclemències del temps o al seu complex manteniment. Tot i això, pensem que la col·laboració estructural entre la recerca arqueològica sobre la Guerra Civil i la pràctica educativa permetria estendre els projectes didàctics al voltant dels nombrosos espais de memòria museïtzats que ja hi ha, especialment a Catalunya, per convertir la recuperació de la nostra memòria col·lectiva un element bàsic de la nostra convivència plural, pacífica i democràtica en el present i en futur.

REFERENCIES BIBLIOGRAFIQUES

AGUADÉ SORDÉ, J. (2004): El Diari de Lluís Randé i Inglés. Batalles del Segre i de l'Ebre i camps de concentració (abril 1938- juliol 1939). Cossetània, Valls

BARDAVIO, A. i GONZÁLEZ MARCÉN, P. (2008): "La arqueología y la prehistoria como eje de un proyecto integrado de comprensión del territorio. El ejemplo del Campo de Aprendizaje de la Noguera", en R.Mª ÁVILA, A. CRUZ i MªC. DÍEZ (eds.), *Didáctica de las Ciencias Sociales, Currículo Escolar y Formación del Profesorado*. Universidad de Jaén/AUPDCS/UNIA, Jaén: 473-485.

BARDAVIO, A., GATELL, C., GONZÁLEZ, P., JARA, M. A. i SOLSONA, R. (2010): "Teoria i pràctica de l'adopció escolar de monuments. L'experiència de la Universitat Autònoma de Barcelona i el Camp d'Aprenentatge de la Noguera", *Treballs d'Arqueologia* 15: 103-121.

BESOLÍ, A. (2007): "El potencial didáctico de un conjunto patrimonial contemporáneo: los escenarios históricos de la batalla del Ebro", *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales*, *Geografía e Historia* 51: 88-101.

COMA QUINTANA, L. i ROJO ARIZA, M. C. (2010): "Arqueología y museografía didáctica en los aeródromos de guerra (1936-1939)", *Ebre 38* 4: 165-177

GALITÓ, P. , GIMENO, M., PITA, R. i TARRAGONA,J. (2006): *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. Pagès Editors, Lleida.

GAVALDÀ, A. (1996): "La història local en la vessant didàctica", *Balma. Didàctica de les Ciències Socials, Geografia i Història* 3: 65-72.

GONZALEZ RUIBAL, A. (2008a): *Arqueología de la Guerra Civil Española. Complutum* 19 (2). Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

GONZALEZ RUIBAL, A. (2008): "Arqueología de la Guerra Civil Española", *Complutum* 19 (2): 11-20

HERNÀNDEZ CARDONA, F.X. (2007): "Espacios de guerra y campos de batalla", *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia* 51: 7-19.

MÈLICH, J.C., PALOU, J.,POCH, C. (coord.) (2000): "Quins són els fonaments per a una educació en valors ètics?", *La veu de l'altre. Reflexions per educar en valors ètics.* ICE UAB.

MIR CURCÓ, C. (1989): "Lleida, línia de front", *L'Avenç* 126.

MOLERO, E. (2000): *Les quintes del biberó*. Rúbrica Editorial, El Prat del Llobregat.

MOLINA BURGUERA, G. (2010): "Managing Conflict: The Management and Interpretation of Spanish Civil War Sites", *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12 (1): 39–59.

MOSHENSKA, G. (2010): "Working with Memory in the Archaeology of Modern Conflict", *Cambridge Archaeological Journal* 20 (1): 33–48.

MUSEU DE LA NOGUERA (ed.) (2008): *Conviure amb la por, 1938: el cap de pont de Balaguer*. Institut Municipal Progrés i Cultura, Ajuntament de Balaguer.

SANS SICART, J. (2001): *Comissari de xoc. Crònica íntima d'una guerra que mai no em vaig imaginar*. Pagès Editors, Lleida.

TUNBRIDGE, J.E. i ASHWORTH, G.J. (1996): *Dissonant heritage: the management of the past as a resource in conflict*. John Wiley & Sons, Chisester.